

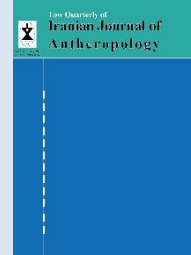

ISSN: 1375-2096

Iranian Journal of Anthropological

Volume 22, No. 41. Autumn and Winter 2026: Pp. 33-52

<https://journal.asi.org.ir>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2084637.1612>

Cognitive Ethnography and the Expansion of Analytical Horizons in Anthropology

Leila Ardebili

Assistant Professor of Anthropology, Department of Science and Technology studies, Institute for Cultural and Social Studies, Tehran, Iran.

Email ardebili@iscs.ac.ir

ARTICLE INFO

Type of Article: Research

Article history:

Received 5 December 2025

Revised 27 January 2026

Accepted 16 February 2026

Keywords:

Cognitive Ethnography,
Distributed Cognition,
Embodiment,
Interpretive Anthropology,
Situating Learning.

ABSTRACT

This article examines cognitive ethnography as an interdisciplinary methodological approach that expands the analytical scope of anthropology by shifting attention from narrated meanings and retrospective interpretations toward cognition in action. While interpretive anthropology has significantly contributed to the understanding of culture through symbols, narratives, and systems of meaning, many cultural practices depend on tacit, embodied, and situated cognitive processes that cannot be fully captured through interviews or verbal accounts alone. Cognitive ethnography addresses this limitation by conceptualizing cognition as a distributed process emerging through the interaction of bodies, tools, environments, spatial arrangements, and social relations. The article argues that cognitive ethnography bridges interpretive ethnography and laboratory-based cognitive approaches. It preserves the complexity of real social contexts while enabling a more systematic analysis of cultural cognition. Drawing on the concepts of distributed cognition, situated learning, and cultural technologies, the study demonstrates that cognition emerges through the dynamic relationship among body, mind, environment, and social interaction rather than residing solely within the individual mind. Using theoretical discussion and examples from Iranian cultural contexts—including carpet weaving, Ta'zieh performance, and the Zār ritual—the article illustrates how cultural meaning is produced through embodied coordination, sensory regulation, spatial organization, and interactional sequencing. It also explains how the Modification–Taxonomy–Queuing (MTQ) analytical process enhances the transparency and rigor of ethnographic interpretation by reconstructing the sequential organization of action and decision-making. Finally, the discussion addresses the methodological and ethical limitations of cognitive ethnography, including the risks of cognitive reductionism and the use of observational technologies. The article concludes that cognitive ethnography should be understood as a complementary approach that offers new analytical perspectives on the relationship among culture, cognition, embodiment, and social action.

Copyright © 2026 The Authors. Published by The Anthropological Society of Iran. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Citations: Ardebili, L., (2026). "Cognitive Ethnography and the Expansion of Analytical Horizons in Anthropology". Iranian Journal of Anthropology, 22(41):33-52. <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2084637.1612>

Introduction

Ethnography has long occupied a central position within anthropology as a methodological approach for understanding culture in the context of everyday social life. Classical ethnographic traditions have emphasized participant observation, contextual interpretation, and the analysis of locally situated meanings. Within interpretive anthropology, culture has often been conceptualized as a system of symbols and meanings accessible through narratives, discourse, and representational practices. Although this perspective has produced influential theoretical contributions, it also presents important methodological limitations. Many dimensions of cultural practice involve tacit, embodied, and situated forms of cognition that cannot be fully articulated through interviews or textual interpretation alone. Processes such as sensory judgment, embodied coordination, attentional regulation, practical reasoning, and interaction with material environments frequently occur within the flow of action itself and therefore remain only partially accessible through verbal accounts.

At the same time, laboratory-based cognitive approaches have often examined cognition in highly controlled settings that isolate mental processes from the social and material conditions in which they emerge. Such approaches tend to treat cognition as an internal and individual phenomenon detached from embodied practice, environmental structures, and social interaction. In response to these limitations, cognitive ethnography has developed as an interdisciplinary methodological orientation that conceptualizes cognition as situated, distributed, and dynamically enacted within real-world activity.

Rather than locating cognition solely within the individual mind, cognitive ethnography investigates how thinking, perception, memory, and decision-making processes are distributed across bodies, artifacts, spatial environments, and interactional sequences. This perspective enables researchers to examine how cultural knowledge is practically organized and reproduced through embodied participation in everyday activities.

This article adopts a theoretical and analytical framework to examine the methodological significance of cognitive ethnography for anthropology and related social sciences. It argues that cognitive ethnography expands the analytical capacity of ethnographic inquiry by enabling the systematic investigation of tacit cultural knowledge, embodied action, and situated cognition. In addition, the article demonstrates how analytical procedures such as Modification–Taxonomy–Queuing (MTQ) contribute to greater transparency and rigor in ethnographic interpretation by reconstructing the sequential organization of action and decision-making processes. By foregrounding cognition in action, cognitive ethnography extends anthropological analysis beyond narratives and symbolic interpretation toward a more integrated understanding of culture, embodiment, materiality, and social practice.

Discussion

The analytical value of cognitive ethnography becomes particularly visible in cultural practices in which tacit knowledge and embodied coordination play central roles. Iranian carpet weaving provides a significant example in this regard. Within weaving workshops, expertise is not transmitted solely through verbal instruction or codified rules. Skilled weavers continuously coordinate bodily movement, thread tension, visual attention, and rhythmic action while simultaneously responding to the loom, design patterns, and surrounding environmental conditions. Much of this knowledge remains difficult to verbalize because it is embodied, situational, and acquired through repeated practice. Cognitive ethnography demonstrates how cognition emerges through the interaction among the weaver's body, material tools, spatial organization, and ongoing activity. Through close observation and sequential analysis, researchers are able to reconstruct forms of practical reasoning that often remain inaccessible through interview-based methods alone.

Ta'zieh performance offers another important illustration of distributed cognition and embodied meaning-making. As a ritualized form of dramatic mourning, Ta'zieh generates meaning not only through narrative discourse but also through vocal modulation, bodily gesture, spatial arrangement,

and emotional synchronization between performers and audiences. Cognitive ethnography enables the analysis of how attention, emotion, and collective perception are organized through sensory and interactional processes. Strategic pauses, changes in vocal intensity, and ritual gestures function as cultural technologies that shape experience in real time. Meaning therefore emerges through embodied participation and sensory engagement rather than through symbolic interpretation alone.

The Zār ritual similarly demonstrates how cognition and experience are collectively produced through coordinated interaction among rhythms, sounds, bodily movements, material objects, and ritual environments. Such experiences cannot be adequately understood through verbal explanation alone because perception and emotion emerge through participation in the ritual process itself. Cognitive ethnography makes it possible to examine how sensory stimuli, social interaction, and material arrangements contribute to experiential transformation.

An additional contribution of cognitive ethnography lies in its methodological rigor. The analytical framework of Modification–Taxonomy–Queuing (MTQ) provides a systematic procedure for reconstructing cognition in practice. Modification examines shifts in meaning across situations and interactions; Taxonomy reconstructs local classificatory systems that organize perception and action; and Queuing analyzes the sequential organization of responses and decisions within situated interaction. Together, these procedures enhance analytical transparency and strengthen the reliability of ethnographic interpretation by making the relationship among observation, analysis, and theoretical conclusion more systematically traceable.

Conclusion

Cognitive ethnography provides anthropology with an important methodological and theoretical expansion by enabling the study of cognition within the dynamic flow of action and social interaction. Rather than focusing exclusively on narratives or symbolic interpretation, this approach examines how cultural knowledge is embodied, distributed, and enacted within situated practice. It is particularly valuable for investigating tacit forms of knowledge that cannot easily be verbalized yet fundamentally shape everyday behavior, ritual performance, learning processes, and social coordination.

This article has argued that cognition should not be understood solely as an internal mental process located within individual minds. Instead, cognition emerges through the interaction of bodies, tools, environments, spatial arrangements, and cultural practices. By shifting analytical attention toward cognitive ecosystems, anthropologists are better positioned to examine how cultural meaning is generated, maintained, and reproduced through participation in practical activity. Concepts such as distributed cognition and cultural technologies therefore extend anthropological analysis beyond textual representation and symbolic interpretation.

Examples drawn from Iranian cultural contexts further demonstrate the analytical value of this approach. In carpet weaving, cognition is distributed across bodily techniques, material tools, and workshop organization. In Ta'zieh performance, emotion and meaning are coordinated through sensory, performative, and spatial arrangements that structure collective attention and emotional engagement. Within the Zār ritual, cognition and experience emerge through rhythmic interaction, sensory stimulation, and embodied participation. These cases illustrate how important dimensions of cultural life often remain inaccessible through interview-centered methodologies.

The article has also shown that cognitive ethnography contributes to greater analytical transparency and rigor in qualitative research. Procedures such as Modification–Taxonomy–Queuing (MTQ) enable researchers to reconstruct the sequential organization of action and render interpretive processes more systematically traceable. At the same time, cognitive ethnography faces important limitations, including the risk of neglecting broader political and historical structures, as well as ethical concerns related to observational technologies and informed consent. Consequently, cognitive ethnography should be understood not as a replacement for interpretive or critical anthropology, but as a complementary approach that broadens the analytical possibilities of

ethnographic inquiry.

Acknowledgments

The author would like to thank colleagues and researchers in anthropology and cognitive studies whose works contributed to the development of this article.

Observation Contribution

The author conducted the theoretical analysis, literature review, and interpretation presented in this study.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.

ISSN: 1375-2096

نامه انسان‌شناسی

سال ۲۲، شماره ۴۱، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صص: ۳۳-۵۲
<https://journal.asi.org.ir>

پژوهش
 نامه انسان‌شناسی

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2084637.1612>

مردم‌نگاری شناختی و بسط افق‌های تحلیلی انسان‌شناسی لیلا اردبیلی

۱. استادیار گروه مطالعات علم و فناوری، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت عتف، تهران، ایران. (نویسندهٔ مسئول).

Email: ardebili@iscs.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت ۱۴۰۴/۱۱/۱۶

بازنگری ۱۴۰۵/۲/۶

پذیرش ۱۴۰۵/۲/۱۶

چکیده

روش مردم‌نگاری همواره یکی از ارکان اصلی انسان‌شناسی بوده است که گفته می‌شود با مشاهده مشارکتی و تحلیل زمینه‌مند، امکان فهم فرهنگ در زندگی روزمره را فراهم می‌کند. با این حال، بسیاری از فرایندهای شناختی درگیر در کنش‌های فرهنگی، از جمله تنظیم لحظه‌به‌لحظه توجه، ارزیابی‌های حسی، هماهنگی بدن با ابزارها و مسیر تصمیم‌گیری‌ها، در سطحی رخ می‌دهند که لزوماً قابل بیان نیستند و در نتیجه از دسترس روش‌های مردم‌نگاری مبتنی بر مصاحبه و روایت‌محور خارج است. از سوی دیگر، رویکردهای شناختی آزمایشگاهی، مانند آنچه در میان روان‌شناسان اجتماعی-شناختی رایج است نیز، غالباً با حذف زمینه و کنترل افراطی متغیرهای محیطی، شناخت را از میدان واقعی کنش اجتماعی جدا می‌کنند. اینمقاله با تکیه بر رویکرد مردم‌نگاری شناختی نشان می‌دهد چرا توجه به این رویکرد روشی برای پژوهش در انسان‌شناسی و دیگر حوزه‌های پژوهشی علوم اجتماعی، چه در سطح گردآوری داده‌ها و چه در سطح تحلیل مفید و ضروری است. مقاله حاضر با رویکردی نظری-تحلیلی و مرور انتقادی ادبیات موجود در حوزه مردم‌نگاری، بر آن است تا روش مردم‌نگاری شناختی و مزیت رقابتی آن نسبت به روش‌های مرسوم مردم‌نگاری را بررسی کند و نشان دهد که چرا توجه به شناخت موقعیت‌مند و توزیعی برای تحلیل‌های مردم‌نگارانه اهمیت دارد و فرایندهای تحلیلی، مانند تطابق-طبقه‌بندی-توالی، چگونه به پژوهشگر در مسیر تحلیل و جمع‌آوری داده‌ها یاری می‌رساند. در نهایت مقاله با بررسی نمونه‌هایی از میدان‌های پژوهشی ایرانی تلاش می‌کند تا نشان دهد که مردم‌نگاری شناختی چگونه امکان مطالعه «شناخت در عمل» را فراهم می‌کند و هم‌زمان با نظام‌مند کردن مسیر تحلیل، به ارتقای روایی و پایایی پژوهش‌های انسان‌شناختی یاری می‌رساند.

کلیدواژگان:

مردم‌نگاری شناختی،
 شناخت توزیعی،
 روایی و پایایی،
 شناخت در عمل،
 فرایندهای شناختی.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. © ۱۴۰۴. ناشر این مقاله، انجمن انسان‌شناسی ایران است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

ارجاع به مقاله: اردبیلی، لیلا. (۱۴۰۴). «مردم‌نگاری شناختی و بسط افق‌های تحلیلی انسان‌شناسی». نامهٔ انسان‌شناسی، ۲۲ (۴۱): ۳۳-۵۲.

<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2084637.1612>

مقدمه و بیان مسئله

روش مردم‌نگاری همواره یکی از ارکان اصلی انسان‌شناسی بوده است؛ روشی که با تمرکز بر مشاهده مشارکتی، روایت‌های افراد بومی و تحلیل زمینه‌مند کنش آنها، امکان فهم فرهنگ در بافت زندگی روزمره را فراهم می‌کند. با این حال، در دهه‌های اخیر و هم‌زمان با گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای، به‌ویژه دستاوردهای جدید در رشته‌های مختلف علوم شناختی و کشف فرایندهای شناختی درگیر در عمل، محدودیت‌های روش‌های رایج مردم‌نگاری بیش از پیش آشکار شده است. یکی از مهم‌ترین این محدودیت‌ها، ناتوانی بخش مهمی از روش‌های مرسوم مردم‌نگاری در تحلیل فرایندهای شناختی‌ای است که در بطن کنش‌های فرهنگی و در لحظه عمل رخ می‌دهند؛ فرایندهایی مانند تصمیم‌گیری‌های خرد، تنظیم توجه با محرک‌های محیطی، قضاوت‌های حسی، هماهنگی بدن با ابزار، و بهره‌گیری از محیط برای حل مسئله.

یکی از نقدهای مهمی که برپایه آن مردم‌نگاری شناختی مطرح می‌شود متوجه یکی از روش‌شناسی‌های مرسوم در انسان‌شناسی است با نام مردم‌نگاری تفسیری، که به‌ویژه در سنت گیرتزی، تمرکز خود را بر معنا، نماد و نظام‌های دلالتی قرار داده است و فرهنگ را عمدتاً به‌مثابه «متنی قابل خوانش» فهم می‌کند (برای نمونه، ن.ک. Geertz, 1973). این رویکرد، علی‌رغم دستاوردهای نظری قابل توجه، اغلب شناخت را به سطح بازنمایی‌های زبانی و روایت‌های بازاندیشانه تقلیل می‌دهد و کمتر به این پرسش می‌پردازد که افراد در جریان عمل چگونه می‌اندیشند، تصمیم می‌گیرند، توجه خود را سامان می‌دهند و از بدن، ابزار و محیط برای حل مسائل و انجام کارها بهره می‌گیرند. در اینجا ما با شکافی مواجهیم که می‌توان آن را شکاف میان «شناخت روایت‌شده»^۱ و «شناخت در عمل»^۲ نامید. در واقع، آنچه افراد درباره کنش خود می‌گویند، الزاماً همان سازوکارهایی نیست که کنش را ممکن و موفق می‌سازند. مایکل پولانی (Polanyi, 1966) با تمایز قایل شدن بین دو بعد از دانش، بعد صریح^۳ و بعد ضمنی^۴، بیان می‌کند که در حین انجام کار این دو بعد با یکدیگر در تعاملند و حتی ممکن است یک بعد «بعد دیگر را مختل کند». او این موضوع را با مثال تایپ کردن توضیح می‌دهد، مثالی که می‌تواند به ما کمک کند تا نشان دهیم که چرا همه دانش فرهنگی فرد به بیان نمی‌آید. پولانی اذعان می‌کند که هنگام تایپ کردن اگر شخص هم‌زمان به‌طور آگاهانه به حرکت دست خود بر روی دکمه‌ها فکر کند، عملکرد او مختل می‌شود. به بیان دیگر، اگر افراد هنگام انجام کار درباره چگونگی انجام آن به‌طور آگاهانه فکر کنند، تفکرشان با عملکردشان تداخل می‌یابد و این تداخل در عملکرد آنها اختلال ایجاد می‌کند و شاید از همین روست که پولانی می‌گوید: «ما بیشتر از آنچه می‌گوییم، می‌دانیم» و دقیقاً در همینجاست که باید به‌طور جدی درباره شکاف میان شناخت روایت‌شده و شناخت به‌کار رفته در حین عمل اندیشید و به‌عنوان پژوهشگر انسان‌شناس توجه داشته باشیم که افراد هر آنچه می‌دانند را به زبان نمی‌آورند (Polanyi, 1966: 4).

در سوی دیگر، انسان‌شناسی شناختی قرار دارد که فرهنگ را نه به‌مثابه متن، بلکه به‌عنوان نوعی «دانش ذهنی» در نظر می‌گیرد. این رویکرد با تأکید بر قیود شناختی جهان‌شمول و سازوکارهای ذهنی مشترک میان انسان‌ها، می‌کوشد توضیحی علمی برای چگونگی درک، انتقال و تداوم الگوهای فرهنگی ارائه دهد. با این حال، همان‌گونه که پژوهشگران نشان می‌دهند (برای نمونه، Halloy & Wathelet, 2014; Hutchins, 2025)، این رویکرد نیز غالباً از پرداختن به پیچیدگی موقعیت‌های واقعی زندگی اجتماعی و پویایی‌های کنش و یادگیری غفلت می‌کند و شناخت را از زمینه‌های مادی، اجتماعی و عاطفی آن جدا می‌سازد. نتیجه این غفلت آن است که شناخت به پدیده‌ای ذهنی و جدا از میدان عمل فروکاسته می‌شود؛ درحالی‌که

1 Narrativized cognition

2 Cognition in action

3 Explicit dimension of knowledge

4 Tacit dimension of knowledge

بخش عظیمی از شناخت انسانی، به‌ویژه شناخت فرهنگی^۱، درون چیدمان مادی-اجتماعی و در تعامل با ابزارها، فضاها و بدن‌ها و دیگر افراد حاضر در میدان کنش شکل می‌گیرد (Hutchins, 1995; Hollan et al., 2000).

در این میان، مردم‌نگاری شناختی^۲ به‌عنوان رویکردی میان‌رشته‌ای، با قرار گرفتن در میانه پیوستاری که در یک سوی آن رویکردهایی مانند انسان‌شناسی تفسیری و در سوی دیگر، انسان‌شناسی شناختی قرار دارد تلاش می‌کند تا این خلأ روش‌شناختی را پر کند (Halloy, 2013). در همین راستا، مردم‌نگاری شناختی، به‌جای تمرکز صرف بر بازنمایی‌های ذهنی یا روایت‌های زبانی، شناخت را پدیده‌ای موقعیت‌مند^۳، توزیعی^۴ و درهم‌تنیده با کنش، بدن، ابزار و محیط مادی در نظر می‌گیرد (Hutchins & Klausen, 1996; Hutchins et al., 2009). در این رویکرد روشی، شناخت نه ویژگی فردی ذهن، بلکه ویژگی یک «اکوسیستم شناختی» گسترده‌تر است که از تعامل میان انسان‌ها، مصنوعات، نشانه‌ها، سازمان محیط و توالی اعمال و کنش‌ها شکل می‌گیرد (Hutchins, 2005).

اهمیت این رویکرد روش‌شناختی برای انسان‌شناسی از آن‌روست که امکان مطالعه «شناخت در عمل» را فراهم می‌کند؛ یعنی همان سطحی از تجربه انسانی که نه کاملاً آگاهانه است و نه به‌سادگی در قالب گفتار و روایت قابل بیان است. بسیاری از مهارت‌ها، عادت‌ها و دانش‌های فرهنگی در سطحی ضمنی، به شکل بدن‌مند و موقعیت‌مند عمل می‌کنند و تنها از طریق مشاهده دقیق کنش، تحلیل توالی فعالیت‌ها و بررسی تعامل انسان با محیط و ابزار قابل دسترس‌اند. هالوی و واتلیت (Halloy & Wathelet, 2014) نشان داده‌اند که روش‌های مردم‌نگاری شناختی، به‌ویژه با بهره‌گیری از مشاهده مشارکتی تقویت‌شده، ویدئواتنوگرافی و تحلیل کنش‌ها و اعمال قادرند این لایه‌های ناپیدای شناخت فرهنگی را آشکار سازند (همچنین ن.ک. Heath et al., 2010).

هدف این مقاله، ارائه تحلیلی انتقادی از مردم‌نگاری شناختی و تبیین جایگاه آن در مواجهه با یکی از خلأهای مهم در پژوهش‌های انسان‌شناختی است. پرسش محوری مقاله این است که مردم‌نگاری شناختی به چه نیازهایی در فهم فرهنگ و کنش انسانی پاسخ می‌دهد که رویکردهای رایج مردم‌نگاری از پاسخ‌گویی به آنها بازمی‌مانند. مقاله با اتخاذ رویکردی نظری-تحلیلی و با اتکا به نمونه‌هایی از میدان‌های فرهنگی ایران، می‌کوشد نشان دهد که مردم‌نگاری شناختی چگونه امکان مطالعه شناخت را در بستر کنش، در تعامل با بدن، ابزار و محیط فراهم می‌سازد. در این چارچوب، استدلال اصلی آن است که این رویکرد نه جایگزین مردم‌نگاری کلاسیک، بلکه مکمل و بسط‌دهنده آن است؛ رویکردی که با گشودن افق‌هایی تازه، امکان بازاندیشی در نسبت میان فرهنگ، شناخت و کنش را فراهم می‌کند.

روش‌شناسی و سامان پژوهش

این پژوهش با رویکرد نظری-تحلیلی و بررسی انتقادی ادبیات موجود در حوزه مردم‌نگاری شناختی سامان یافته است. هدف مقاله بازاندیشی در روش مردم‌نگاری از خلال صورت‌بندی مفهومی و روش‌شناختی مردم‌نگاری شناختی و ارزیابی ظرفیت‌های آن برای پژوهش در میدان انسان‌شناسی است. از این منظر، مقاله حاضر در سنت پژوهش‌های روش‌شناسی در انسان‌شناسی قرار می‌گیرد که می‌کوشند با تحلیل انتقادی چارچوب‌های روشی و رویه‌های تحلیلی موجود، افق‌های تازه‌ای به روی مطالعه فرهنگ و شناخت فرهنگی بگشایند.

مواد اصلی تحلیل، مجموعه‌ای از آثار بنیادین و تأثیرگذار بر رویکرد روشی مردم‌نگاری شناختی، به‌ویژه شناخت توزیعی است. این آثار مبنای درک شناخت به‌مثابه پدیده‌ای توزیعی، موقعیت‌مند و درهم‌تنیده با کنش، ابزار و محیط را فراهم می‌کنند. علاوه بر این، مقاله از ادبیات روش‌شناسی مرتبط با افزایش شفافیت در تحلیل در پژوهش‌های کیفی و راه‌های ارتقای روایی و

1 Cultural cognition

2 Cognitive ethnography

3 Situated

4 Distributed

پایایی پژوهش بهره می‌گیرد. این بررسی‌ها نشان می‌دهد که چگونه می‌توان بدون حذف زمینه و پیچیدگی‌های میدان، مسیر تحلیل را شفاف‌تر ساخت.

استدلال مقاله حاضر بر سه محور اصلی بنا شده است. محور نخست، به صورت‌بندی میان مردم‌نگاری روایت‌محور، که عمدتاً بر معناها و بازنمایی‌های زبانی تکیه دارد، و رویکردهای شناختی آزمایشگاهی، که اغلب شناخت را از زمینه اجتماعی و مادی جدا می‌کنند، می‌پردازد و مردم‌نگاری شناختی را به‌عنوان رویکردی میانه معرفی می‌کند که امکان مطالعه شناخت در شرایط واقعی زندگی اجتماعی را فراهم می‌سازد. محور دوم به تبیین چارچوب مقاله اختصاص دارد و با تمرکز بر شناخت موقعیت‌مند و توزیعی و مفهوم فناوری‌های فرهنگی نشان می‌دهد که چگونه شناخت در شبکه‌ای از روابط میان بدن، ابزار، محیط و کنش اجتماعی سازمان می‌یابد؛ آنچه برای بررسی فرهنگ به‌عنوان دانش ذهنی در میان افراد یک جامعه ضروری است. این بخش مبنای نظری تحلیل نمونه‌هایی از میدان پژوهش در ایران را فراهم می‌کند.

محور سوم، به بررسی ظرفیت‌های تحلیلی مردم‌نگاری شناختی از طریق مطالعه نمونه‌های تبیینی اختصاص دارد. این نمونه‌ها که از زمینه‌های فرهنگی ایران انتخاب شده‌اند، نه به‌عنوان مطالعات موردی تجربی، بلکه به‌عنوان مثال‌هایی تحلیلی برای مشخص کردن توان تبیینی روش مردم‌نگاری شناختی هستند و نشان می‌دهند که در به‌کارگیری روش‌های مرسوم مردم‌نگاری چه چیزهایی از تیررس نگاه مردم‌نگاران به‌دور می‌ماند که برای فهم فرهنگ مهم است. همچنین در این بخش با استفاده از این نمونه‌ها نقش فرایندهای تحلیلی، مانند تطابق-طبقه‌بندی-توالی، در بازسازی ساختارهای شناختی درگیر در کنش و ارتباط آن با پایایی و روایی تحلیل مردم‌نگارانه توضیح داده خواهد شد.

مردم‌نگاری شناختی: چرایی ضرورت و چگونگی به‌کارگیری آن

برای ورود به بحث، ابتدا در این بخش توضیح می‌دهیم که مردم‌نگاری شناختی با روش‌های مرسوم مردم‌نگاری که در یک سر طیف قرار دارند و انسان‌شناسی شناختی که در سر دیگر هستند چه وجه تمایزی دارد و چرا و چگونه مردم‌نگاری شناختی از دل پژوهش‌های انسان‌شناسی شناختی متولد شد. به این منظور ضروری است که ابتدا تمایز میان انسان‌شناسی شناختی و مردم‌نگاری شناختی را توضیح دهیم و آنچه که باعث شد تا برخی از انسان‌شناسان شناختی مانند هاجینز (Hutchins, 1995 & 2008) رو به سوی به‌کارگیری روش مردم‌نگاری شناختی بیاورند را بررسی کنیم.

انسان‌شناسی شناختی و روان‌شناسی اجتماعی غالباً می‌کوشند به‌ترتیب، قیود و راهبردهای شناختی فرهنگی و نسبتاً جهان‌شمول را شناسایی کنند، آنچه یادگیری و انتقال فرهنگی را ممکن می‌سازند (اردبیلی، ۱۳۹۶؛ Colby, 1996). پژوهشگران در انسان‌شناسی شناختی بر این باورند که محیط و مؤلفه‌های موجود در آن، مانند ابزارها، سازمان فضایی و مصنوعات مادی زمینه‌ساز کنش هستند، اما در بررسی خود آن‌ها را در نظر نمی‌گیرند؛ بلکه در عوض برآنند تا از دل روایت‌ها مقوله‌بندی‌ها، استعاره‌ها و طرح‌واره‌هایی را استخراج کنند که افراد از طریق آنها به کنش‌های خود معنا می‌دهند. از سوی دیگر، پژوهشگران در روان‌شناسی اجتماعی شناختی که واحد تحلیل را فرد یا ذهن در نظر می‌گیرند، بدن را کنترل می‌کنند، و ابزارها و فضا را حذف یا تقلیل به موارد معدود می‌کنند، روش غالب آنها آزمایش است و در پژوهش‌های آنها شناخت به سطح فرایندهای ذهنی غیرزمینه‌مند فروکاسته می‌شود (برای نمونه، نیسبت، ۱۳۹۸).

در مقابل، مردم‌نگاری شناختی سطح تحلیل را بر «سیستم‌های شناختی موقعیت‌مند» قرار می‌دهد؛ سیستم‌هایی که در آنها شناخت از خلال تعامل میان افراد، ابزارها، محیط‌ها و الگوهای کنشی پدیدار می‌شوند (Goodwin, 1997; Hollan et al., 2000). در چارچوب مردم‌نگاری شناختی، شناخت همواره در موقعیت رخ می‌دهد و در میان عناصر مختلف موجود در محیط توزیع شده است. ابزارها، مصنوعات مادی و سازمان فضایی محیط نه صرفاً زمینه شناخت، بلکه خود بخشی از فرایند شناخت‌اند. از این منظر، اگر بخواهیم منطق فرهنگی یک کنش را بفهمیم کافی نیست بدانیم کنشگران چه معنایی به اعمال‌شان نسبت می‌دهند، بلکه باید بدانیم کنش مورد نظر چگونه در شبکه‌ای از بدن‌ها، ابزارها، محیط‌ها و نشانه‌ها انجام

می‌گیرد و چگونه بخشی از تصمیم‌گیری در خود این شبکه توزیع و از طریق آن حمل می‌شود. یکی از مفاهیمی که به ما در فهم این موضوع کمک می‌کند مفهوم «فناوری‌های فرهنگی»^۱ است که زبان مفهومی مناسبی برای پیوند دادن این نگاه شناختی با مسائل کلاسیک انسان‌شناسی فراهم می‌کند. فناوری‌های فرهنگی چیدمانی از عناصر مادی، اجتماعی، بدنی و نمادین هستند که الگوهای توجه، ادراک، احساس و کنش را سازمان می‌دهند (Halloy & Wathelet, 2014). این فناوری‌ها نه صرفاً ابزارند و نه به تنهایی خالق معنا؛ بلکه سازوکارهایی هستند که تجربه فرهنگی را ایجاد کرده، آن را پایدار می‌کنند و امکان انتقال آن را فراهم می‌آورند. در این چارچوب، فرهنگ برآمده از این فناوری‌ها به جای آنکه صرفاً مجموعه‌ای از باورها یا بازنمایی‌ها باشد، شبکه‌ای از محیط، کنشگران، ذهن و بدن است که شناخت را در عمل شکل می‌دهند (ن.ک. Mahmood, & Armstrong, 1992; Lave, 1988).

از سوی دیگر، برای ایضاح جایگاه مردم‌نگاری شناختی در پژوهش‌های انسان‌شناختی، می‌توان این رویکرد را در نسبت با روش‌های مرسوم مردم‌نگاری توضیح داد که در سر دیگر پیوستار قرار دارند. روش‌های مرسوم مردم‌نگاری معمولاً واحد تحلیل را معنای برآمده از روایت در نظر می‌گیرند. در این پژوهش‌ها بدن یا به حاشیه رانده می‌شود یا به‌عنوان حامل معنا فهم می‌شود و ابزارها و فضا غالباً در پس‌زمینه قرار می‌گیرند. روش رایج برای گردآوری داده‌ها در این پژوهش‌ها مصاحبه، مشاهده مشارکتی و تحلیل گفتار یا متن است و از این رو دسترسی آنها به دانش ضمنی محدود می‌ماند.

در این میان، مردم‌نگاری شناختی مسیر سومی را پیشنهاد می‌کند که در آن واحد تحلیل «اکوسیستم شناختی» متشکل از بدن، ذهن، محیط و ابزارهاست که بدن جایگاهی مرکزی در آن بازی می‌کند. در اینجا ابزارها و فضاها نیز جزء فرایند شناختی محسوب می‌شوند (ن.ک. Clark, 1997 & 1999; Patel, 2008). از این رو، روش‌های گردآوری علاوه بر مشاهده و مصاحبه شامل ثبت دقیق توالی کنش‌ها، ویدئواتنوگرافی و تحلیل تعاملات خرد نیز می‌شوند. همچنین فرایندهای شناختی نه تنها در زمینه بلکه «در عمل» بررسی می‌شوند و به این ترتیب، دسترسی به دانش ضمنی افزایش می‌یابد (Hutchins, 2000; Hollan et al., 2025). این تمایزها صرفاً روش‌شناختی نیستند، بلکه پیامدی نظری نیز دارند؛ به این معنا که اگر واحد تحلیل را روایت یا ذهن فردی در نظر بگیریم، بخش‌هایی از فرهنگ که در سطح بدن، ابزارها و چیدمان فضا وجود دارند یا نامرئی می‌مانند یا به شکل غیرقابل ردگیری به سطحی از معناسازی ترجمه می‌شوند. اما مردم‌نگاری شناختی این امکان را فراهم می‌کند که شناخت و فرایندهای شناختی را در همانجایی که رخ می‌دهند، یعنی در حین انجام عمل و درون کنش مورد بررسی قرار دهیم.

این توجه به لایه‌هایی از شناخت فرهنگی که دقیقاً در لحظه عمل رخ می‌دهند، یعنی تصمیم‌گیری‌های خرد، تنظیم توجه، ارزیابی حسی، و هماهنگی بدن با محیط و ابزارها دقیقاً چیزی است که در اغلب سنت‌های مردم‌نگاری که شناخت فرهنگی را در پس روایت‌هایی که افراد درباره کنش خود می‌گویند یا معنایی که بعداً برای آن می‌سازند یا در پس پاسخ به پرسش‌های نیمه‌ساخته‌یافته جستجو می‌کنند مغفول باقی می‌ماند (Hutchins, 2025). باید توجه داشت که این لایه‌های شناخت فرهنگی در سطحی عمل می‌کنند که به‌سادگی قابل بیان نیستند و همین باعث می‌شود که روش‌های مبتنی بر مصاحبه یا تحلیل گفتار، به‌تنهایی نتوانند آنها را توصیف کنند. مردم‌نگاری شناختی با تمرکز بر سیستم‌های شناختی موقعیت‌مند و توزیعی، فاصله میان «گفتار درباره عمل» و «شناخت در حین عمل» را به موضوع تحلیل تبدیل می‌کند (Hutchins, 2025; McNeill, 2005).

زمانی که روش مردم‌نگاری شناختی را در بررسی مهارت‌ها، اجرای آیین‌ها، و در تحلیل فرایند ساخت معنا در فناوری‌های فرهنگی و تمام حوزه‌هایی که در آنها بخش مهمی از فرهنگ در سطح کنش بدن‌مند و سازمان‌دهی ادراک و هیجان ساخته می‌شوند، به کار می‌بریم متوجه می‌شویم که چرا این تغییر زاویه دید، برای انسان‌شناسی حیاتی است. بنابراین اگر

انسان‌شناس بخوهد فرهنگ را به مثابه «چگونگی ساخت معنای فرهنگی» بفهمد، ناگزیر به ابزارهای گردآوری داده و تحلیلی نیاز دارد که دسترسی او به شناخت در عمل و دانش ضمنی که به بیان نمی‌آید را فراهم آورد. باید توجه داشت که اتخاذ روش مردم‌نگاری شناختی در پژوهش‌های انسان‌شناسی صرفاً به معنای افزودن یک ابزار یا فرایند روش‌شناختی جدید نیست، بلکه مستلزم بازاندیشی در برخی مفروضات نظری بنیادین انسان‌شناسی است. مهم‌ترین پیامد نظری این رویکرد جابه‌جایی نقطه‌ثقل تحلیل از «فرهنگ به‌مثابه نظام معنا» یا «فرهنگ به‌مثابه متن» به «فرهنگ به‌مثابه نظامی از شیوه‌های سازمان‌دهی شناخت در عمل» است (Schoepfle, 2022; Williams, 2006). این جابه‌جایی نقطه‌ثقل تمرکز امکانی را فراهم می‌آورد تا انسان‌شناسی از توجه انحصاری به بازنمایی‌ها فراتر رود و به فرایندهایی بپردازد که در آنها ادراک، هیجان، بدن و کنش هم‌زمان و در موقعیت‌های واقعی شکل می‌گیرند.

از منظر نظری، مردم‌نگاری شناختی دوگانه کلاسیک ذهن-فرهنگ که در انسان‌شناسی شناختی و رویکردهای سنتی‌تر این علم وجود دارد را به‌چالش می‌کشد. شناخت فرهنگی صرفاً امری درونی و ذهنی یا امری کاملاً اجتماعی نیست که بتوان آن را به ساختارها یا گفتمان‌ها فروکاست، بلکه از دل تعامل میان ذهن، بدن، ابزار و محیط و دیگر کنشگران حاضر در موقعیت پدیدار می‌شود. از این‌رو تنها در این شبکه از روابط قابل فهم است؛ شبکه‌ای که الگوهای خاصی از توجه، ادراک، احساس و عمل را ممکن و محتمل می‌سازند. پیامد چنین برداشتی برای فهم نحوه یادگیری و انتقال فرهنگی نیز روشن است. در این دیدگاه دیگر یادگیری صرف انتقال اطلاعات نیست بلکه تغییر تدریجی در توانایی مشارکت در یک اکوسیستم شناختی است (Lave, 1988; Lave, & Wenger, 1991).

از سوی دیگر، در سطح روش‌شناختی، مردم‌نگاری شناختی دامنه آن چیزی که «داده» تلقی می‌شود را گسترش می‌دهد. در این نگاه، دیگر داده صرفاً به گفتار، روایت یا متن محدود نمی‌ماند بلکه کنش‌ها، حرکات بدنی، توالی کنش‌ها، استفاده از ابزار، سازمان فضایی محیط و حتی وقفه‌ها و سکوت‌ها نیز داده‌های قابل تحلیل محسوب می‌شوند. این امر مستلزم آن است که انسان‌شناس توجه خود را از صرف شنیدن و پرسیدن، به دیدن، دنبال کردن و بازسازی فرایندهای عمل معطوف کند (Hutchins, 2025). همچنین در این چارچوب، مشاهده مشارکتی دیگر مشارکت صرف در فعالیت‌ها نیست، بلکه معنایی تقویت‌شده می‌یابد. به بیان دیگر، مشارکت در فعالیت‌ها در این رویکرد امکان دسترسی به حساسیت‌های ادراکی و بدن‌مند را فراهم می‌کند که از بیرون میدان قابل مشاهده نیست. همچنین استفاده از ثبت ویدئویی و تحلیل تعاملات خرد نیز به‌عنوان ابزارهای اصلی گردآوری، امکان تحلیل دقیق زمان‌مندی کنش و لحظات تصمیم‌گیری را افزایش می‌دهد.

پیشینه پژوهش مردم‌نگاری شناختی

یکی از مناقشه‌های بنیادین در تاریخ انسان‌شناسی و علوم شناختی به چگونگی فهم شناخت انسانی بازمی‌گردد؛ اینکه آیا شناخت را باید فرایندی درونی و فردی دانست یا آن را در بستر کنش و تعامل با محیط مادی مطالعه کرد. مردم‌نگاری شناختی در امتداد رویکرد دوم شکل گرفته و می‌کوشد شناخت را نه به‌عنوان محتوایی ذهنی، بلکه به‌مثابه فرایندی موقعیت‌مند، توزیعی و در حال وقوع در میدان بررسی کند. این جهت‌گیری با برخی سنت‌های نظری دیگر نیز هم‌پوشانی دارد؛ برای نمونه، مفهوم «عادت‌واره» نزد بوردیو (Bourdieu, 1977) نشان می‌دهد که کنش‌ها حاصل درونی‌سازی ساختارهای اجتماعی در قالب گرایش‌های بدن‌مند هستند؛ یا در رویکرد اورتنر (Ortner, 2006) به سوژگی، تجربه زیسته و کنش در نسبت با ساختارهای قدرت و معنا فهم می‌شود. همچنین، در پدیدارشناسی مرلو-پونتی (Merleau-Ponty, 1962)، شناخت از طریق بدن و در تعامل با جهان ادراک می‌شود، نه به‌صورت بازنمایی ذهنی صرف.

البته در پارادایم شناختی، این آثار ادوین هاچینز است که نقطه عطفی در این مسیر به‌شمار می‌رود. او با مفهوم «شناخت توزیعی» در کتاب «شناخت در طبیعت»^۱ (Hutchins, 1995) نشان می‌دهد که فعالیت‌های شناختی پیچیده را نمی‌توان به

ذهن فردی فروکاست. استدلال او مبتنی بر مطالعه مردم‌نگارانه ناوربری دریایی است، جایی که هدایت کشتی نه توسط یک فرد، بلکه از طریق تعامل میان خدمه، ابزارهایی چون نقشه و قطب‌نما، محاسبات ریاضیاتی و حرکات بدنی انجام می‌شود. برای نمونه، تعیین موقعیت کشتی مستلزم هماهنگی میان مشاهده بصری، محاسبات ریاضیاتی و تبادل اطلاعات میان افراد است؛ به‌گونه‌ای که هیچ‌یک از این عناصر به‌تنهایی حامل «شناخت» کامل نیستند، بلکه شناخت در کل این شبکه توزیع شده است. از این منظر، تحلیل شناخت مستلزم بازسازی این شبکه در عمل است، نه تمرکز بر بازنمایی‌های ذهنی.

این جهت‌گیری نظری با سنت‌های دیگری نیز همخوان است. لیو (Lave, 1988) در مطالعه خود درباره خرید روزمره نشان داده است که افراد در حل مسائل محاسباتی در موقعیت واقعی، از راهبردهایی استفاده می‌کنند که با مدل‌های شناخته‌شده شناختی متفاوت است؛ برای نمونه، خریداران در بازار با تکیه بر تخمین‌های تقریبی و نشانه‌های محیطی تصمیم می‌گیرند، نه با محاسبات دقیق ریاضیاتی. در ادامه، او به همراه ونگر (Lave, & Wenger, 1991) با طرح مفهوم «یادگیری موقعیت‌مدار»^۱ نشان دادند که یادگیری نه از طریق انتقال صریح دانش، بلکه در دل مشارکت در عمل اجتماعی شکل می‌گیرد؛ مانند کارآموزی که در فرآیند مشارکت تدریجی در یک فعالیت حرفه‌ای، مهارت را کسب می‌کند.

در مطالعات کنش و تعامل نیز، ساچمن (Suchman, 1987) با تحلیل تعامل انسان با سیستم‌های هوشمند نشان داد که کنش انسانی برخلاف مدل‌های برنامه‌محور، در پاسخ به شرایط موقعیتی و به‌صورت لحظه‌به‌لحظه سامان می‌یابد. او در مطالعه خود از کار با دستگاه فتوکپی نشان داد که کاربران نه بر اساس برنامه از پیش تعیین‌شده، بلکه در واکنش به بازخوردهای دستگاه و شرایط لحظه‌ای عمل می‌کنند. این نقد برای مردم‌نگاری شناختی اهمیت دارد، زیرا نشان می‌دهد شکاف میان «برنامه» و «کنش واقعی» باید در تحلیل لحاظ شود.

در سال‌های اخیر، تلاش‌هایی برای صورت‌بندی نظام‌مندتر این رویکرد صورت گرفته است. هالوی و واتلت (Halloy, & Wathelet, 2014) در پیوند میان یادگیری و انتقال فرهنگی، فرهنگ را نه صرفاً به‌عنوان نظامی معنایی، بلکه به‌مثابه سازمان‌دهی شناخت در عمل مفهوم‌پردازی می‌کنند. در سطح روش‌شناختی، بال و اورمرود (۲۰۰۰) نشان می‌دهند که مردم‌نگاری شناختی می‌تواند مشاهده میدانی را با فرایندهای تحلیلی نظام‌مند پیوند دهد و از توصیف صرف فراتر رود. همچنین، هیث و همکاران (Heath et al. 2010) با استفاده از تحلیل ویدئویی نشان داده‌اند که ثبت دقیق توالی کنش‌ها امکان بررسی زمان‌بندی تصمیم‌گیری و بازسازی مسیرهای شناختی را فراهم می‌کند.

در همین راستا، هالورسون (Halverson, 1995) در مطالعه میدانی کنترل ترافیک هوایی نشان می‌دهد که هماهنگی میان کنشگران، ابزارهای فناورانه و رویه‌های سازمانی، بنیان فرایندهای شناختی را شکل می‌دهد. برای نمونه، تصمیم‌گیری درباره مسیر پرواز نه به‌صورت فردی، بلکه در تعامل میان اپراتورها، صفحه‌های نمایش و قواعد نهادی انجام می‌شود. این پژوهش نمونه‌ای از مردم‌نگاری شناختی است که در آن شناخت از دل کنش‌های واقعی و تعاملات سازمان‌یافته استخراج می‌شود.

یکی دیگر از پژوهش‌های جالب توجه در حوزه مردم‌نگاری شناختی، مقاله رابینسون و همکاران (Robinson et al., 2008) است که در آن نویسندگان با تمرکز بر فعالیت‌های روزمره در محیط آشپزخانه نشان می‌دهند که چگونه فرایندهای شناختی، به‌ویژه در افراد مبتلا به دمانس، در تعامل با محیط مادی و فناوری‌های پیرامونی شکل می‌گیرند. در این پژوهش، داده‌ها از طریق مشاهده مشارکتی و ثبت دقیق کنش‌های روزمره افراد، در حین انجام فعالیت‌هایی چون آماده‌سازی غذا، گردآوری شده و با استفاده از یادداشت‌های میدانی و در برخی موارد ثبت ویدئویی، توالی کنش‌ها و نحوه تعامل فرد با اشیاء و نشانه‌های محیطی تحلیلی شده است. این رویکرد با تمرکز بر نحوه استفاده افراد از ابزارها، چیدمان فضا و نشانه‌های محیطی برای هدایت کنش، نشان می‌دهد که شناخت نه صرفاً در ذهن فرد، بلکه در شبکه‌ای از تعاملات میان فرد، بدن، اشیاء و محیط توزیع شده است. از این منظر، این مطالعه نمونه‌ای از اجرای مردم‌نگاری شناختی است که به‌جای تمرکز بر نقص فردی، بر سازمان‌یافتگی شناخت در عمل و فضا تأکید دارد.

مرور این آثار نشان می‌دهد که مردم‌نگاری شناختی در تقاطع چند سنت نظری شکل گرفته است که همگی، به‌نحوی، بر محدودیت‌های رویکردهای مبتنی بر بازنمایی ذهنی یا تفسیر صرف متون فرهنگی تأکید دارند. آنچه این رویکرد را متمایز می‌سازد، نه صرفاً تأکید بر موقعیت‌مندی شناخت، بلکه فراهم کردن چارچوبی روش‌مند برای مطالعه نظام‌مند کنش، تعامل و زمان‌مندی عمل در میدان است. از مطالعات هاجینز درباره شناخت توزیعی تا پژوهش‌های لیو، ساچمن و دیگران، همگی نشان می‌دهند که شناخت در شبکه‌ای از روابط میان بدن، ابزار، محیط و دیگر کنشگران شکل می‌گیرد و تنها از خلال بازسازی این شبکه در بستر عمل قابل فهم است.

در عین حال، صورت‌بندی‌های جدیدتر در این حوزه، با پیوند دادن تحلیل‌های میدانی به ابزارهای تحلیلی دقیق‌تر، از جمله تحلیل توالی کنش و استفاده از داده‌های ویدئویی، کوشیده‌اند فاصله میان مشاهده و تفسیر را کاهش دهند و امکان بازسازی شفاف‌تر فرایندهای شناختی را فراهم کنند. در این چارچوب، مردم‌نگاری شناختی نه تنها به بازتعریف مفهوم شناخت کمک می‌کند، بلکه افق‌های تازه‌ای برای ارتقای دقت تحلیلی در پژوهش‌های انسان‌شناختی می‌گشاید؛ افق‌هایی که مستقیماً به مسئله اصلی این مقاله، یعنی فهم شناخت در عمل و در بستر کنش، پیوند می‌خورند.

تحلیل نمونه‌هایی از میدان پژوهش ایرانی از منظر مردم‌نگاری شناختی

در ادامه برای توضیح ظرفیت‌های روشی و نظری مردم‌نگاری شناختی تلاش می‌کنیم تا این روش را در بررسی نمونه‌هایی از میدان پژوهش فرهنگ ایرانی به‌کار بگیریم که کنش در آنها آشکارکننده شناخت در عمل و دانش ضمنی به‌کار رفته در حین انجام امور است.

• قالی‌بافی

قالی‌بافی نمونه روشنی از شناخت در عمل است. در این مهارت، بخش مهمی از دانستن مهارت نه از طریق قواعد زبانی یا دانش فرهنگی صریح، بلکه در قالب ریتم حرکات دست، میزان کشش نخ، خواندن هم‌زمان نقشه در حین بافت، و تنظیم سرعت و دقت در پاسخ به وضعیت دار قالی، جنس نخ و نوع طرح شکل می‌گیرد. فرایند کارآموزی در قالی‌بافی نشان می‌دهد یادگیری در این حوزه عمیقاً در بستر کنش، ابزار و مواد و روابط کارگاهی رخ می‌دهد (برای نمونه ن.ک. احمدی، ۱۳۸۱). در چنین زمینه‌ای، فاصله میان آنچه فرد قالی‌باف می‌تواند درباره کار خود بگوید و آنچه در عمل انجام می‌دهد به‌وضوح قابل مشاهده است. بسیاری از استادکاران، حتی افراد باتجربه، قادر نیستند قواعد کار خود را به‌صورت دقیق و نظام‌مند توضیح دهند. توضیحات آن‌ها اغلب وابسته به موقعیت، مبتنی بر زبان استعاری، یا همراه با ارجاع به کنش عملی در لحظه است. برای مثال، در برخی روایت‌ها، بافندگان برای توضیح نحوه تنظیم کشش نخ یا هماهنگی با نقشه، از تعبیری چون «دست باید با نقش راه بیاید» یا «نخ را باید به اندازه جان بدهی» استفاده می‌کنند که بیانگر نوعی درک ضمنی و بدن‌مند از فرایند بافت است (حقدادی، ۱۳۸۵؛ راودراد و همکاران، ۱۴۰۰). در بسیاری از موارد نیز، توضیح کلامی با نمایش عملی همراه می‌شود و استادکار ترجیح می‌دهد به‌جای توصیف دقیق، عمل را «نشان دهد». شواهد حاکی از آن است که قالی‌بافان در عمل تصمیم‌هایی بسیار دقیق و لحظه‌ای می‌گیرند که مستلزم ارزیابی هم‌زمان چندین متغیر است؛ وضعیت دار، ویژگی مواد استفاده‌شده در نخ‌ها و جنس آنها، پیشرفت کلی کار، نوع نقشه به‌کار رفته در بافت قالی، خستگی بدن و حتی شرایط محیطی، که بسیاری از آنها به بیان نمی‌آید و این شکاف میان روایت و جزئیات دخیل در عمل، نشان می‌دهد بخش مهمی از شناخت فرهنگی در سطحی پیش‌زبانی و بدن‌مند عمل می‌کند؛ سطحی که تنها از طریق مشاهده دقیق کنش و تحلیل تعامل میان بدن، ابزار و فضا قابل دسترسی است.

از منظر شناخت توزیعی، که یکی از پایه‌های مهم مردم‌نگاری شناختی است، در فعالیت‌هایی مانند قالی‌بافی، شناخت در ذهن فرد محصور نیست؛ بلکه در شبکه‌ای از بدن قالی‌باف، نقشه، نخ‌ها و نظم فضایی کارگاه توزیع شده است. هر یک از این عناصر بخشی از بار شناختی فعالیت قالی‌بافی را برعهده می‌گیرد و امکان کنش ماهرانه را فراهم می‌آورد. از همین‌رو،

مردم‌نگاری شناختی با توجه به توضیحاتی که درباره ظرفیت‌های آن داده شد، برای انسان‌شناس در این میدان مزیت روش‌شناختی دارد، زیرا روش‌های صرفاً مصاحبه‌محور یا تحلیل گفتمان و گفتگو، هرچند بخش‌هایی از واقعیت میدان را برای او آشکار می‌کنند، اما باید توجه داشت که این روش‌ها توان توصیف سازوکارهای شناختی ضمنی دخیل در انجام فعالیت را ندارد. اما مردم‌نگاری شناختی از طریق مشاهده دقیق فعالیت و تحلیل تعامل بدن، ابزار و فضا این خلأ را می‌تواند پر کند.

• تعزیه

یکی دیگر از میدان‌هایی که به‌کارگیری روش مردم‌نگاری شناختی می‌تواند در آن برملا کننده ابعاد پنهان فعالیت‌ها و اکوسیستم شناختی-هیجانی دخیل در آن باشد اجرای آیین‌ها است. برای نمونه، تعزیه به‌عنوان یکی از پیچیده‌ترین اشکال اجرای آیینی در ایران، نمونه‌ای بسیار مناسب برای نشان دادن قدرت توضیحی و آشکارکنندگی روش مردم‌نگاری شناختی است. تعزیه صرفاً بازنمایی یک روایت مذهبی یا اجرای یک آیین نیست، بلکه میدان کنشی است که در آن معنا، بدن، صدا، بو، فضا و هیجان به‌طور هم‌زمان درگیر می‌شوند و تجربه‌ای شناختی-عاطفی را برای اجراکنندگان و مخاطبان تولید می‌کنند (برای نمونه، پازوکی و همکاران، ۱۳۹۷؛ رفیعی، ۱۳۹۰). از این رو، تعزیه را نمی‌توان تنها از طریق تحلیل متن، روایت یا تفسیرهای گفتاری فهم کرد؛ بلکه نیازمند رویکردی است که شناخت و معنای فرهنگی برآمده از اجرا را در لحظه عمل بررسی کند.

در تعزیه، بسیاری از عناصر تولید معنا، نه از طریق گزاره‌های زبانی، بلکه از طریق کیفیت‌های اجرایی خلق می‌شوند؛ مانند شدت رنگ و صدا، زمان‌بندی مکث‌ها، چگونگی ورود و خروج به میدان، حرکات بدنی و توالی آنها، تغییر ناگهانی ریتم یا آهسته‌کردن حرکت، و نسبت موقعیتی اجراکننده و مخاطب. این سازوکارها به زبان مردم‌نگاری شناختی صرفاً بیان هنری نیستند، بلکه بخشی از معماری شناختی آیین‌ها هستند که توجه و هیجان را سامان می‌دهند و کیفیت خاصی از فهم را تولید می‌کنند (نورافشان و همکاران، ۱۴۰۴). باید توجه داشت که مخاطب در تعزیه فقط شنونده و بیننده روایت نیست، بلکه او در معرض آرایش ادراکی-هیجانی قرار می‌گیرد که او را وادار می‌کند تا در زمان مشخصی به نقطه‌ای در صحنه نگاه کند و با شدت مشخصی تحت تأثیر قرار گیرد و واکنش متناسب نشان دهد. بنابراین، فرایند فهم و تولید معنا برای مخاطب در تعزیه نوعی شناخت در عمل است، شناختی که از خلال درگیری بدن و حس‌ها با فناوری فرهنگی اجرا خلق می‌شود، آنچه توضیح آن در گفتگو و از خلال مصاحبه به دست نمی‌آید.

از این رو، برای بررسی فرایند فهم و تولید معنا در تعزیه، باید آن را در سطح ریزکنش‌ها توصیف کرد، همان سطحی که مردم‌نگاری شناختی با ویدئو و تحلیل توالی کنش‌ها به آن دسترسی پیدا می‌کند. برای نمونه، تغییر ناگهانی شدت صدا یا کشش آگاهانه و عامدانه یک هجا در بیان یک واژه می‌تواند به‌مثابه محرک توجه عمل کند و میدان توجه فرد را از حالت پراکنده به موضوعی متمرکز ببرد. در همین لحظه، بدن مخاطب نیز تغییر می‌کند؛ سکون بیشتر، کاهش حرکات جانبی، تغییر جهت نگاه یا نزدیک شدن به میدان. این تغییرات بدنی بخشی از داده‌های پژوهش‌اند و نشان می‌دهند فناوری فرهنگی تعزیه چگونه توجه را سازمان می‌دهد. در همین راستا، از منظر شناخت توزیعی، صدا در اینجا فقط حامل معنا نیست، بلکه ابزاری شناختی است که بخشی از کار هدایت توجه را برعهده دارد؛ آنچه در فرایند ادراک حسی و مفهوم‌سازی یک صحنه می‌تواند نقش مهمی ایفا کند (زروباول، ۱۴۰۳).

علاوه بر صدا، مکث‌ها و سکوت‌های هدفمند نیز می‌توانند چنین نقشی را ایفا کنند. در اینجا، مکث صرفاً وقفه نیست، بلکه زمان پردازش ادراکی در مخاطب را افزایش می‌دهد و امکان هم‌زمانی ایجاد هیجان را در جمع فراهم می‌کند. مکث درست در نقطه‌ای خاص می‌تواند واکنش‌هایی مانند گریه یا نجوا میان حضار را برانگیزاند. این مکث‌ها معمولاً در روایت‌های پسینی قابل توضیح نیستند؛ اما از طریق تکنیک‌های موجود در روش مردم‌نگاری شناختی می‌توان آنها را قابل مشاهده و بیان کرد. مردم‌نگاری شناختی این قابلیت را دارد تا با ثبت این مکث‌ها و رابطه آنها با واکنش‌های جمعی، شناخت در عمل را قابل

تحلیل کند (نورافشان و همکاران، ۱۴۰۴). همچنین تنظیم فاصله و جایگاه اجراکنندگان با مخاطبان، و تغییر مسیر حرکت در فضا می‌تواند وضعیت ادراکی مخاطب را تغییر دهد؛ در واقع اینجا فضا بخشی از شناخت است نه پس‌زمینه آن.

• آیین زار

همانگونه که پیشتر گفته شد، اهمیت مردم‌نگاری شناختی و مزیت رقابتی آن نسبت به دیگر اشکال مردم‌نگاری زمانی برجسته‌تر می‌شود که مفهوم فناوری‌های فرهنگی را وارد تحلیل‌های مان کنیم. فناوری فرهنگی آرایش‌هایی از عناصر مادی، اجتماعی و بدنی‌اند که الگوهای مشترک، تفکر، توجه، احساس و عمل را تولید و بازتولید می‌کنند (Halloy, & Wathelet, 2014). آیین زار نمونه ویژه‌ای از این فناوری است. پژوهش‌های مردم‌شناختی نشان می‌دهند زار را نمی‌توان صرفاً به‌عنوان مجموعه‌ای از باورها یا اعتقادات در نظر گرفت (Muntanyola, & Kirsh, 2010). این آیین چارچوبی کنشی برای تولید تجربه و معنا است. در آیین زار صدا، ریتم، بدن، نقش‌های اجتماعی و نظم مناسکی به گونه‌ای سامان می‌یابند که تجربه‌ای خاص، مانند تسخیر، درمان یا رهایی، ممکن می‌شود. در واقع فهم آنچه در زار رخ می‌دهد فقط از طریق تفسیر و تحلیل گفتگوها درباره این مراسم امکان‌پذیر نیست، بلکه بازآرایی کل میدان ادراکی و هیجانی شرکت‌کنندگان چیزی است که ما را به فهم این میدان رهنمون می‌شود. در همین راستا، ارزش افزوده مردم‌نگاری شناختی برای انسان‌شناس این است که به جای توقف و تکیه صرف در سطح روایت‌های کلامی درباره آیین زار، به بررسی این واقعیت می‌پردازد که چگونه ترتیب تماس‌ها، صداها، اشیاء، حرکات بدن، نقش‌ها و دیگران حاضر در مجلس کیفیت خاصی از تجربه و خلق معنا را امکان‌پذیر می‌کند و چگونه این موارد، به آیین زار قدرت و تداوم فرهنگی می‌بخشد (برای نمونه، ن. ک. Pfeifer, & Bongard, 2007). حال که نمونه‌هایی از میدان‌هایی که مردم‌نگاری شناختی را می‌توان در آنها به‌کارگرفت، با ذکر توانمندی‌های این روش در برملا کردن ویژگی‌هایی از میدان که در دیگر روش‌های مردم‌نگاری قابل رؤیت نیستند بیان کردیم، نوبت آن است که بگوییم این روش چگونه تحلیل نظام‌مند شناخت فرهنگی در عمل را میسر می‌سازد؛ آنچه به نظر می‌رسد مزیت مردم‌نگاری شناختی در ارتقای سطح روایی و پایایی پژوهش به شمار می‌رود.

مزیت رقابتی مردم‌نگاری شناختی: ارتقای روایی و پایایی از طریق تطابق-طبقه‌بندی-توالی و تحلیل نظام‌مند شناخت در عمل

یکی از چالش‌های دیرپای پژوهش‌های انسان‌شناسی، به‌ویژه در پژوهش‌های کیفی و مردم‌نگارانه، مسئله روایی و پایایی یافته بوده است. یکی از بهترین نمونه‌های ضعف پایایی در نتایج این دست از پژوهش‌ها مربوط به یافته‌های متفاوت رابرت ردولد و اسکار لوئیس از روستای مکزیکی تیپوزتلان است که به ترتیب در سال‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۵۱ به چاپ رسیدند. اگرچه هر دو پژوهش موضوع واحدی را بررسی کرده بودند، ولی نتایج آنها کاملاً با هم مغایرت داشت. از آن زمان بود که نبود پایایی و روایی در پژوهش‌های مردم‌نگاری به یکی از دغدغه‌های اصلی به‌ویژه در میان انسان‌شناسان فرهنگی تبدیل شد (برای توضیحات بیشتر ن. ک. بلوک، ۱۳۸۹).

در روش‌های مرسوم مردم‌نگاری، روایی اغلب از طریق حضور طولانی‌مدت در میدان، غنای توصیف و وفاداری به صدای کنشگران میدان میسر می‌شود. اما فاصله میان داده‌های خام و تفسیر نهایی همیشه به‌طور کامل شفاف نیست و مخاطب گاهی ناچار است به قضاوت مردم‌نگار اعتماد کند (Ball & Ormerod, 2000). در مردم‌نگاری شناختی با تمرکز بر بازسازی ساختارهای شناختی کنش، این فاصله قابل ردگیری است.

به‌طور مشخص، شفافیت در مراحل تحلیل، از استخراج مفاهیم تا سازمان‌دهی آن‌ها در قالب فرایندهایی مانند تطابق، طبقه‌بندی و توالی، امکان پیگیری مسیر تبدیل داده به تفسیر را فراهم می‌کند. این امر، در چارچوب معیارهای «قابلیت اعتماد» در پژوهش‌های کیفی، به تقویت «اتکاء‌پذیری» می‌انجامد، چراکه دیگر پژوهشگران می‌توانند منطق تحلیلی پژوهش را دنبال و در صورت لزوم بازسازی کنند (Lincoln & Guba, 1985).

در این میان، فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی^۱ اهمیت پیدا می‌کند. این فرایند چارچوبی برای بازسازی ساختارهای شناختی و معنایی دانش فرهنگی در بستر کنش‌های واقعی فراهم می‌سازد (Schoepfle, 2022). در مرحلهٔ تطابق، پژوهشگر نشان می‌دهد که مفاهیم بومی چگونه از طریق قیود و صفات موقعیت‌مند معنا می‌یابند و چرا معنا امری ثابت و انتزاعی نیست.

برای نمونه، در آیین تعزیه، مفهوم «مظلومیت» نه به صورت یک تعریف انتزاعی، بلکه در نسبت با شیوه‌های اجرایی مشخص معنا پیدا می‌کند. برای مثال، در اجرای نقش امام حسین یا حضرت زینب، مظلومیت اغلب با لحن آهسته، کشیده و آمیخته به حزن، حرکات محدود بدن و پرهیز از اغراق در ژست‌های نمایشی همراه است. در مقابل، در صحنه‌هایی که با اوج دراماتیک و مواجههٔ مستقیم با دشمن همراه‌اند، همین مفهوم ممکن است با شدت صوت، فریاد و حرکات بدنی پرتنش بیان شود. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که «مظلومیت» نه یک مقولهٔ ثابت، بلکه مفهومی است که در تطابق با موقعیت اجرایی، روابط کنشی و انتظارات مخاطب صورت‌بندی می‌شود.

در چنین شرایطی، آنچه کنشگران دربارهٔ «مظلومیت» فهم و بیان می‌کنند، لزوماً بازتاب‌دهندهٔ تمامی ابعاد این مفهوم نیست، بلکه بخش مهمی از معنای آن در نحوهٔ اجرا، کیفیت صدا، ریتم بدن و تعامل با دیگر بازیگران تحقق می‌یابد؛ امری که تنها از خلال تحلیل کنش در بستر موقعیتی قابل بازسازی است، نه صرفاً از طریق داده‌های گفتاری و گزاره‌های زبانی. در مرحلهٔ طبقه‌بندی، روابط رده‌بندی و مقوله‌بندی بومی بررسی می‌شود، اینکه کنشگران چگونه پدیده‌ها را به انواع و زیرانواع تقسیم می‌کنند و این طبقه‌بندی‌ها چگونه مبنای تصمیم‌گیری‌ها قرار می‌گیرند. مجدداً برای نمونه، در بررسی تعزیه، طبقه‌بندی‌های نمایش بازسازی می‌شوند؛ اجراها به صورت ضمنی «سوزناک»، «اثرگذار»، «حماسی» یا «احساسی» دسته‌بندی می‌شوند و این مقوله‌ها پیامد کنشی دارند. برای مثال، وقتی واکنش کم است، اجراکننده ممکن است لحن را عوض کند یا ریتم را تغییر دهد تا اجرا به مقولهٔ مورد انتظار نزدیک شود.

علاوه بر این، در مرحلهٔ بررسی توالی، ترتیب اجرای کنش‌ها و تصمیم‌ها و عکس‌العمل‌ها بازسازی می‌شود تا مشخص گردد دانش فرهنگی چگونه در قالب «چه کاری پس از چه کاری» فعال می‌شود (Schoepfle, 2022). در این سطح از بررسی تعزیه، توالی کنش-واکنش بازسازی می‌شود؛ اگر واکنش کم است، شدت صدا بالا می‌رود یا مکث کلیدی رخ می‌دهد؛ اگر واکنش زیاد است، مکث طولانی می‌شود، اگر همه‌همه بالا می‌رود تغییر ناگهانی ریتم توجه‌ها را بازمی‌گرداند. این موارد توالی شناختی نام دارد که نشان می‌دهد چگونه نشانه‌های محیطی و واکنش‌های مخاطب به تصمیم تبدیل می‌شوند.

فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی برای بررسی روایی اهمیت دارد، زیرا مسیر تحلیل را شفاف می‌کند. پژوهشگر می‌تواند نشان دهد چگونه از داده‌های مشاهده‌ای و گفتاری به روابط تغییردهنده، سپس طبقه‌بندی بومی و در نهایت به توالی‌های کنش رسیده است. در نتیجه، تفسیر دیگر محصول جهش تفسیری نیست، بلکه نتیجهٔ تدریجی و قابل بازسازی است که برای داور و مخاطب قابل ارزیابی است (Ball & Ormerod, 2000).

برای نمونه، در قالبی بافی فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی می‌تواند نشان دهد که تصمیم‌های لحظه‌ای دربارهٔ کشش نخ یا اصلاح خطا چگونه در توالی‌های کنشی مشخص و براساس مقوله‌بندی‌های بومی «درست/نادرست»، «سفت/شل»، یا «هماهنگ/ناهماهنگ» شکل می‌گیرد. همانگونه که گفته شد، در تعزیه نیز فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی می‌تواند آشکار کند چگونه مفاهیم کلیدی از طریق کیفیت‌های اجرایی تعدیل می‌شوند، چگونه اجراها در مقوله‌های ضمنی طبقه‌بندی می‌شوند و چگونه توالی‌های واکنش-اصلاح «حال مجلس» را مدیریت می‌کند.

از حیث پایایی، مردم‌نگاری شناختی به کمک فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا الگوهای شناخت فرهنگی را به صورت ساختارمند در موقعیت‌های مشابه بررسی کند. پایایی در انسان‌شناسی به معنای تکرار مکانیکی نتایج نیست، بلکه به انسجام و ثبات نسبی الگوها در شرایط متنوع مربوط است. وقتی توالی کنش یا منطق

1 MTQ (Modification-Taxonomy-Queuing)

تصمیم‌گیری به صورت صریح بازسازی می‌شود، پژوهشگر می‌تواند آن را در موقعیت‌های مشابه مورد آزمون مجدد قرار دهد یا میان کنشگران مختلف مقایسه کند (Schoepfle, 2022). حتی اگر جزئیات کنش تفاوت داشته باشد، ثبات ساختار کلی تصمیم‌گیری می‌تواند نشان‌دهنده نوعی پایایی شناختی باشد. مزیت کنترل پایایی از طریق فرایند تحلیلی تطابق-طبقه‌بندی-توالی آن است که در این چارچوب پایایی بدون حذف زمینه و بدون کنترل‌گری مرسوم در آزمایشگاه‌ها ارتقاء می‌یابد؛ زیرا الگوها دقیقاً از دل پیچیدگی میدان استخراج می‌شوند نه حذف این پیچیدگی‌ها.

نقدها و محدودیت‌های مردم‌نگاری شناختی

مانند هر روش پژوهش دیگری، به مردم‌نگاری شناختی و محدودیت‌هایی که این روش‌شناسی می‌تواند برای تحلیل میدان پژوهش به همراه داشته باشد نقدهایی وارد است. یکی از نقدهای رایج، خطر تقلیل‌گرایی شناختی^۱ است؛ اینکه فرهنگ به کارکردهای شناختی فروکاسته شود و تاریخ، قدرت، اقتصاد سیاسی و تعارضات اجتماعی به حاشیه بروند. در واقع، باید توجه داشت که اگر پژوهشگر فقط به ریزکنش‌ها و توالی‌ها تأکید کند، ممکن است نسبت به نیروهای ساختاری که میدان کنش را امکان‌پذیر یا محدود می‌کنند کم‌توجه شود. بنابراین مردم‌نگاری شناختی زمانی قانع‌کننده است که به‌عنوان مکمل تحلیل‌های تفسیری و ساختاری به کار گرفته شود، نه جایگزین آن‌ها (Hutchins, 2025; Halloy & Wathelet, 2014). محدودیت دوم خطر تکنیک‌زدگی در به‌کارگیری مردم‌نگاری شناختی است. برای نمونه، استفاده از ویدئو، کدگذاری یا استفاده از فرایندهای تحلیلی مانند تطابق-طبقه‌بندی-توالی نباید مسئله پژوهش را در خود هضم کند. ابزارها باید در خدمت پرسش‌های انسان‌شناختی باشند، در غیر این صورت پژوهش به «پروژه روش» بدل می‌شود نه پروژه فهم فرهنگ و شناخت فرهنگی یک جامعه (Heath et al. 2010). خطر سوم، مسائل اخلاقی است، به‌ویژه در میدان‌های آیینی یا حساس. ضبط تصویر و صدا می‌تواند پیامدهای اجتماعی داشته باشد یا رفتار کنشگران را تغییر دهد. بنابراین، مردم‌نگاری شناختی نیازمند پروتکل‌های دقیق اخلاقی است؛ از رضایت مخاطبان گرفته تا تعیین مرزهای استفاده از داده، ناشناس‌سازی در صورت لزوم و توجه به معنای فرهنگی ضبط (Heath et al. 2010). همچنین باید مراقب بود که مشاهده و ضبط تصویر به «حقیقت نهایی» تبدیل نشود. مشاهده نیز می‌تواند متأثر از سوگیری باشد و بدون گفتگو و فهم بومی می‌تواند به بدفهمی پژوهشگر از میدان منجر شود (Hutchins, 2025; Werner & Schoepfle, 1987).

راهنمای عملی برای طراحی پژوهش میدانی در مردم‌نگاری شناختی

برای به‌کارگیری مردم‌نگاری شناختی در میدان پژوهش لازم است مشخص شود که پژوهشگر باید چه ملاحظاتی داشته باشد. پژوهشگر ابتدا باید «مرز اکوسیستم شناختی» را تعیین کند؛ اینکه چه عناصر انسانی و غیرانسانی در این سیستم نقش دارند و چگونه با هم کار می‌کنند (Hutchins, 2025). در قالی‌بافی، دار، نقشه، نظم کارگاه و حتی جنس نخ بخشی از واحد تحلیل هستند؛ یا در تعزیه، میدان اجرا، توزیع صداها، رنگ‌ها و فاصله‌ها، و در آیین زار، ریتم‌ها، حرکات بدنی، اشیاء، نقش‌ها و تماس‌ها همگی جزئی از اکوسیستم شناختی‌ای هستند که بر ادراک، هیجان و عواطف مخاطبان اثر گذاشته و در خلق معنا در این میدان‌ها نقش ایفا می‌کنند.

دومین نکته که باید به آن توجه داشت این است که موقعیت‌های کلیدی کنش مشخص شوند؛ یعنی موقعیت‌هایی که بیشترین واکنش‌ها و تصمیم‌گیری‌ها در آن رخ می‌دهند؛ لحظه‌های اصلاح، انتخاب، تغییر ریتم و واکنش به نشانه‌های محیطی (Hutchins, 2025). سومین نکته آن است که داده‌ها باید در چندلایه ثبت شوند؛ مشاهده مستقیم، گفتگوهای موقعیت‌مند و در صورت امکان و با رعایت اصول اخلاق پژوهش، ویدئو یا یادداشت‌های زمان‌مند برای ثبت توالی‌ها و نقاط گذار به کار گرفته شوند (Heath et al., 2010). چهارم، مصاحبه باید از پرسش‌های کلی به پرسش‌های مبتنی بر کنش تبدیل

شود. اگر ویدئوی تهیه‌شده، بازبینی برانگیخته^۱ می‌تواند فاصله میان مشاهده و معنا را کاهش دهد و سازوکارهای توجه و معیارهای تصمیم‌گیری را روشن‌تر کند. پنجم، تحلیل می‌تواند در چارچوب فرایند تطابق-طبقه‌بندی-توالی سازمان یابد؛ مفاهیم کلیدی استخراج شوند، تغییر معنایی موقعیتی ثبت شود، مقوله‌بندی‌ها و طبقه‌بندی‌های بومی بازسازی گردند و توالی‌های کنش/تصمیم‌ترسیم شود. ششم، برای تقویت روایی و پایایی، می‌توان به بررسی بین موقعیت‌ها و بین کنشگرها دست زد؛ اینکه آیا الگوها در اجراهای مختلف نزد کنشگران مختلف تکرارپذیرند؟ آیا کنشگران الگوهای استخراج‌شده را به‌عنوان توصیف قابل‌شناسایی از عمل خود می‌پذیرند یا این مدل‌ها را اصلاح می‌کنند؟ در واقع، این بررسی‌ها، پایایی را در معنای کیفی و زمینه‌مند آن تقویت می‌کند. در نهایت، پروتکل اخلاقی باید روشن و صریح باشد، به‌ویژه اگر داده تصویری/صوتی جمع‌آوری شده باشد. رضایت چندمرحله‌ای، محدودیت انتشار، ناشناس‌سازی و توجه به حساسیت‌های آیینی یا پیامدهای اجتماعی ضبط همگی باید در نظر گرفته شوند (Heath et al., 2010). در کنار این ملاحظات، لازم است تحلیل مردم‌نگاری شناختی در افقی چندسطحی انجام شود؛ به این معنا که کنش‌ها و فرایندهای شناختی مشاهده‌شده، در نسبت با زمینه‌های تاریخی، سیاسی و اقتصادی‌ای که موقعیت‌های کنش را شکل می‌دهند، تفسیر شوند. این امر می‌تواند از طریق ترکیب مشاهده‌های مردم‌نگارانه با تحلیل اسنادی، بررسی تحولات تاریخی و توجه به نهادها و ساختارهای تنظیم‌کننده کنش امکان‌پذیر شود؛ به‌گونه‌ای که بازسازی ساختارهای شناختی از بسترهای کلان اجتماعی جدا نشود. چنین طراحی‌ای نشان می‌دهد مردم‌نگاری شناختی چگونه می‌تواند هم به پیچیدگی میدان وفادار بماند و هم قابلیت دآوری و اعتمادپذیری تحلیل را بالاتر ببرد.

نتیجه‌گیری

این مقاله در حد خود تلاش کرده است تا نشان دهد چگونه مردم‌نگاری شناختی این ظرفیت را دارد تا پاسخی نظری و روش‌شناختی به یکی از شکاف‌های قابل تأمل در انسان‌شناسی معاصر ارائه دهد؛ یعنی شکاف میان شناختی که در روایت‌های پسینی بازگو می‌شود و شناختی که در لحظه کنش به‌صورت ضمنی، بدن‌مند و موقعیت‌مند عمل می‌کند. بدیهی است که سنت‌های معنامحور، با تمرکز بر نمادها و روایت‌ها، ابزار قدرتمندی برای فهم فرهنگ فراهم کرده‌اند، اما بخشی از فرهنگ به‌مثابه سازمان‌دهی توجه، ادراک، هیجان و عمل در این چارچوب یا نادیده گرفته می‌شود یا آن اندازه که باید به آن توجه نمی‌شود. رویکردهای شناختی آزمایشگاهی نیز با وجود دقت در سنجش، غالباً به قیمت حذف زمینه و فناوری‌های فرهنگی دخیل در تجربه و خلق معنا، شناخت را از میدان واقعی جدا می‌کنند.

مردم‌نگاری شناختی با تعریف شناخت به‌عنوان پدیده‌ای موقعیت‌مند و توزیعی و با انتقال واحد تحلیل از «ذهن فردی» یا «متن فرهنگ»، به «اکوسیستم شناختی» این امکان را فراهم می‌کند که شناخت را در همان جایی مطالعه کنیم که رخ می‌دهد، یعنی در دل کنش‌ها، در تعامل بدن با ابزار و فضا، و درون توالی کنش‌ها. مفهوم فناوری‌های فرهنگی نیز کمک می‌کند فرهنگ را نه صرفاً محتوای اعتقادی، بلکه آرایش عملی‌ای فهم کنیم که تجربه را تولید و منتقل می‌کنند. بررسی نمونه‌هایی از میدان‌های فرهنگ ایران، قالی‌بافی، تعزیه و آیین زار، نشان می‌دهند که در بسیاری از میدان‌های پژوهش، شناخت فرهنگی دقیقاً در سطح کنش بدن‌مند و سازمان‌دهی ادراک و هیجان ساخته می‌شود و بدون مردم‌نگاری شناختی، بخشی از منطق فرهنگی پدیده‌ها از نظرها پنهان می‌ماند.

با این حال، باید به یکی از نقدهای مهم وارد بر رویکردهای سوژه‌محور و موقعیت‌محور نیز توجه داشت؛ اینکه تمرکز بر کنش و تجربه زیسته ممکن است به نادیده گرفتن ساختارهای کلان‌تر اجتماعی، از جمله زمینه‌های تاریخی، سیاسی و اقتصادی‌ای

۱ Stimulated Recall: روشی است که در آن با استفاده از محرک‌هایی مانند ویدئو یا تصویر، کنشگر به بازگویی فرایندهای فکری خود در حین انجام

کنش دعوت می‌شود.

که این کنش‌ها در آن‌ها شکل می‌گیرند، بینجامد. این نقد دربارهٔ برخی خوانش‌های مردم‌نگاری شناختی نیز مطرح شده است، به‌ویژه زمانی که تحلیل به سطح تعاملات در سطح خرد محدود می‌ماند. مقاله حاضر بر آن است تا نشان دهد که این محدودیت ذاتی این رویکرد نیست، بلکه ناشی از نحوهٔ به‌کارگیری آن است. چنانچه مردم‌نگاری شناختی در یک چارچوب چندسطحی صورت‌بندی شود، به‌گونه‌ای که تحلیل فرایندهای شناختی در موقعیت در نسبت با ساختارهای کلان‌تر و شرایط تاریخی و نهادی تفسیر گردد، می‌توان از این تقلیل‌گرایی پرهیز کرد. در این معنا، «اکوسیستم شناختی» نه‌تنها شامل بدن، ابزار و محیط بلافصل، بلکه دربرگیرندهٔ نیروهای گسترده‌تری است که امکان‌ها و محدودیت‌های کنش را شکل می‌دهند. چنین رویکردی امکان پیوند میان تحلیل دقیق کنش و نگاه انتقادی به زمینه‌های قدرت، تاریخ و سیاست را فراهم می‌سازد.

کتابنامه

- احمدی، پروین (۱۳۸۱). «بررسی انسان‌شناختی قالی جوشقان». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشکده هنر. دانشگاه هنر اصفهان.
- اردبیلی، لیلا (۱۳۹۶). *مقدمه‌ای بر انسان‌شناسی شناختی*. تهران: علمی و فرهنگی.
- بلوک، موریس (۱۳۸۹). *انسان‌شناسی شناختی در آزمون میدان پژوهش*. ترجمهٔ ناصر فکوهی. تهران: نی.
- پازوکی، شهاب؛ حسنعلی پورمند و رضا افهمی (۱۳۹۷). «خوانش فرایند ادراک در شبیه‌خوانی با تکیه بر نظریه پدیدارشناسانه مرلوپونتی». *فصلنامهٔ پژوهشی کیمیا* هنر. (۲۷) ۷. ۴۷-۶۵.
- حقدادی، اسماعیل (۱۳۸۵). «شناخت فرش، هنری دشوار». *نشریهٔ نقش و فرش*، شماره‌های ۸ و ۹. ۵۱-۸۹.
- راووداد، اعظم؛ امیرحسین چیت‌سازیان و اعظم جولوی (۱۴۰۰). «تحلیل جامعه‌شناختی دنیای هنر فرش (مورد مطالعه: منطقه اراک)». *فصلنامهٔ جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. (۲) ۳. ۷۷-۵۴.
- رفیعی، مجتبی (۱۳۹۰). «مفهوم فضا در نمایش سنتی ایران با تأکید بر تعزیه و تخت‌حوضی». پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس. تهران.
- زروبول، اوپاتار (۱۳۹۶). *چشم‌اندازهای اجتماعی ذهن: گامی به سوی جامعه‌شناسی شناختی*. ترجمهٔ لیلا اردبیلی. تهران: لوگوس.
- سارا نورافشان؛ ابوالفضل داودی رکن آبادی؛ مهدی حامدسقیان؛ محمد اکوان؛ محمود دهقانی هراتی (۱۴۰۴). «مواجههٔ مخاطب با فضای شنیداری تعزیه مبتنی بر آرای فلسفی مرلوپونتی». *نشریهٔ هنرهای زیبا: هنرهای نمایشی و موسیقی*. (۱) ۳۱. ۴۳-۵۶.
- نیسبت، ریچارد (۱۳۹۸). *جغرافیای اندیشه: چگونه آسیایی‌ها و غربی‌ها متفاوت از هم می‌اندیشند و چرا؟*. ترجمهٔ راحله گندمکار. تهران: علمی.

References

- Ahmadi, P. (2002). "An Anthropological Study of Josheqan Carpet." Master's Thesis, Faculty of Art, University of Isfahan. (in Persian).
- Ardebili, L. (2017). *Introduction to Cognitive Anthropology*. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. (in Persian).
- Ball, L. J., & Ormerod, T. C. (2000). "Putting ethnography to work: The case for a cognitive ethnography of design." *International Journal of Human-Computer Studies*, 53(1), 147-168.
- Bloch, M. (2010). *Cognitive Anthropology in Fieldwork Examination*. Translated by Naser

- Fakouhi. Tehran: Ney Publication. (in Persian).
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Clark, A. (1997). *Being There: Putting Brain, Body and World Together Again*. Cambridge: MIT Press.
 - Clark, A. (1999). "Embodied, situated and distributed cognition." In W. Betchel & G. Graham (Eds.), *A Companion to Cognitive Science* (pp. 506–517). Malden: Blackwell Publishing.
 - Colby, B. N. (1996). "Cognitive Anthropology." In D. Levinson & M. Ember (Eds.), *Encyclopedia of Cultural Anthropology* (Vol. 1, pp. 209–215). New York: Henry Holt and Company.
 - Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
 - Goodwin, C. (1997). "The blackness of black: Color categories as situated practice." In L. Resnick et al. (Eds.), *Discourse, Tools and Reasoning* (pp. 111–140). New York: Springer Verlag.
 - Halloy, A. (2013). "Objects, bodies and gods: A cognitive ethnography of an ontological dynamics in the Xangô cult." In D. Espirito Santo & N. Tassi (Eds.), *Making Spirits Materiality and Transcendence in Contemporary Religions* (pp. 133–158). London: I.B. Tauris.
 - Halloy, A., & Wathelet, O. (2014). "Cognitive ethnography and the naturalization of culture." In C. Pléh et al. (Eds.), *Naturalistic Approaches to Culture* (pp. 222–238). Akadémiai Kiadó.
 - Halverson, C. A. (1995). *Inside the Cognitive Workplace: New Technology and Air Traffic Control*. PhD Thesis, University of California, San Diego.
 - Heath, C., Hindmarsh, J., & Luff, P. (2010). *Video in Qualitative Research: Analysing Social Interaction in Everyday Life*. London: Sage.
 - Hollan, J., Hutchins, E., & Kirsh, D. (2000). "Distributed cognition: Toward a new foundation for HCI research." *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 7(2), 174–196.
 - Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild*. Cambridge, MA: MIT Press.
 - Hutchins, E. (2005). "Material anchors for conceptual blends." *Journal of Pragmatics*, 37, 1555–1577.
 - Hutchins, E. (2008). "The role of cultural practices in the emergence of modern human intelligence." *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 363, 2011–2019.
 - Hutchins, E. (2025). "A New Cognitive Ethnography." Proceedings of the *Paris Institute for Advanced Study*.
 - Hutchins, E., & Klausen, T. (1996). "Distributed cognition in an airline cockpit." In Y. Engeström & D. Middleton (Eds.), *Cognition and Communication* (pp. 15–34). New York: Cambridge University Press.
 - Hutchins, E., Middleton, C., & Newsome, W. (2009). "Conceptualizing spatial relations in flight training." Proceedings of the *15th International Symposium on Aviation Psychology*. Usa: Wright State University.
 - Haghadi, E. (2006). "Knowing Carpet, A Difficult Art." *Naghsh va Farsh Journal*, 8–9. 51-89. (in Persian).
 - Lave, J. (1988). *Cognition in Practice: Mind, Mathematics and Culture in Everyday Life*. Cambridge University Press.
 - Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge University Press.
 - Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
 - Mahmood, C., & Armstrong, S. (1992). "Do ethnic groups exist? A cognitive perspective on the concept of cultures." *Ethnology*, 1, 1–14.
 - McNeill, D. (2005). *Gesture and Thought*. University of Chicago Press.

- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- Muntanyola, D., & Kirsh, D. (2010). "Marking as physical thinking: A cognitive ethnography of dance." In Proceedings of the *IWCogSc-10 ILCLI International Workshop on Cognitive Science* (pp. 339–355).
- Nisbet, R. (2019). *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why*. Translated by Raheleh Gandamkar. Tehran: Elmi Publications. (in Persian).
- Noorafshan, S., et al. (2025). "Audience engagement with the auditory space of Ta'zieh based on Merleau-Ponty's phenomenology." *Fine Arts Journal: Performing Arts and Music*. 31(1). 43-56 (in Persian).
- Ortner, S. B. (2006). *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press.
- Patel, C. (2008). "Thinkers in the kitchen: Embodied thinking and learning in practice." *Scienceze Gastronomische*, 4, 87–97.
- Pazouki, S., Pourmand, H., & Afhami, R. (2018). "Reading the process of perception in Ta'zieh based on Merleau-Ponty's phenomenology." *Kimia-ye Honar Quarterly*, 7(27), 47–65. (in Persian).
- Pfeifer, R., & Bongard, J. (2007). *How the Body Shapes the Way We Think: A New View of Intelligence*. MIT Press.
- Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday.
- Rafiei, M. (2011). "The Concept of Space in Traditional Iranian Performance with Emphasis on Ta'zieh and Takht-Hozi." Master's Thesis, Tarbiat Modares University. (in Persian).
- Ravadrad, A., Chitsazian, A. H., & Jalouli, A. (2021). "A sociological analysis of the art world of carpet weaving in Arak." *Journal of Sociology of Culture and Art*, 3(2), 54–77. (in Persian).
- Robinson, L., Olivier, P., Monk, A., & Wherton, J. (2008). "The Ambient kitchen: How technology can provide helpful hints." *Journal of Dementia Care*, 16(3), 38–39.
- Schoepfle, G. M. (2022). *Introduction to Cognitive Ethnography and Systematic Field Work*. SAGE Publications.
- Suchman, L. (1987). *Plans and Situated Actions: The Problem of Human-Machine Communication*. Cambridge University Press.
- Werner, O., & Schoepfle, G. M. (1987). *Systematic Fieldwork, Volume 2: Ethnographic Analysis and Data Management*. Newbury Park, CA: Sage.
- Williams, R. (2006). "Using cognitive ethnography to study instruction." In K. Barab & D. Hickey (Eds.), *Proceedings of the 7th International Conference on Learning in Sciences* (Vol. 2, pp. 838–844).
- Zerubavel, E. (2017). *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Translated by Leila Ardebili. Tehran: Logos Publications. (in Persian).